

مطالعه تطبیقی رویکرد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و علامه سید محمدحسین فضل‌الله نسبت به مشارکت سیاسی زنان

منصور طبعی^۱ و طاهره شکری زاده^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰

چکیده

یکی از مؤلفه‌های برجسته توسعه در جوامع، مشارکت مردم در امور کشور است و حضور فعالانه اقشار جامعه برای رسیدن به اهداف توسعه یک امر مهم و حیاتی می‌باشد. در ایران اسلامی نیز که فرایند توسعه بعد از جنگ تحمیلی آغاز گردید، زنان جامعه به مثابه نیمی از نیروی انسانی جامعه کوشیده‌اند در این مسیر تاثیر بسزایی در توسعه جوامع خویش داشته باشند. به موجب درک اهمیت این مشارکت است که کشورهای اسلامی نیز خواستار رفع موانع مشارکت زنان هستند و در تلاشند تا بستر حصول نیمی دیگر از سرمایه انسانی جامعه خویش را در راستای نیل به بالندگی و شکوفایی مهیا نمایند. باید اذعان داشت که مشارکت زنان نه تنها به معنای شرکت در انتخابات و حضور در راهپیمایی‌ها بلکه به منزله‌ی نقش بنیادین و اساسی آنان در تمامی نهادهای دموکراتیک جامعه می‌باشد. بدین جهت این امر مستلزم پرداختن به دیدگاه اندیشمندان و متفکران سیاسی پیرامون مشارکت سیاسی زنان و قیاس اندیشه‌های متعدد، منجر به مساعدت در راستای فزونی این مشارکت‌ها می‌گردد. مطالعه حاضر با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و با تحلیل اطلاعات به صورت فیش‌برداری انجام شده است که هدف این پژوهش بررسی و تطبیق رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای و علامه سیدمحمدحسین فضل‌الله در خصوص مشارکت سیاسی زنان می‌باشد.

کلید واژه‌ها: آیت‌الله خامنه‌ای، علامه فضل‌الله، مشارکت سیاسی، زنان.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA، ویرایش ششم، ۲۰۱۰؛ شیوه‌ی APSA)

طبعی، منصور؛ شکری زاده، طاهره (تابستان ۱۴۰۴). «مطالعه تطبیقی رویکرد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و علامه سید محمدحسین فضل‌الله نسبت به مشارکت سیاسی زنان». پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال هشتم، شماره‌ی ۲، پیاپی ۳۰، صص ۱۵۲-۱۲۷.

^۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. ایمیل: mtabee@rose.shorazu.ac.ir

^۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. ایمیل: tashokrizade@gmail.com

کپی‌رایت © ۲۰۱۰، ایسک (اندیشکده مطالعات راهبردی کریمه شیراز). این متن، مقاله‌ای برای دسترسی آزاد است که با توجه به استاندارد بین‌المللی (Creative Commons Attribution) CCA نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را با رگرایی کنند، آن را با دیگران به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

به دنبال تحولات گسترده در حوزه‌های علمی، اجتماعی و اقتصادی، ارتباطات فردی و اجتماعی بین انسان‌ها و دولت‌ها نیز دچار تحولات بسیاری شده است و در پی آن نیز از قرن ۱۹ میلادی به بعد موضوع جنبش فمینیسم و آزادی زنان مطرح گردید و این موضوع همراه با مشارکت سیاسی زنان یکی از چالش‌های مهم بین‌آموزه‌های غرب و مکتب اسلام قرار گرفته است.

برخلاف جوامع دارای جاهلیت مدرن که زن را به عنوان ابزار و در خدمت ابتذال به کار می‌گیرد، دین مبین اسلام همواره به زن شخصیت والایی داده و آنان را هم‌ردیف با مردان در تکامل روحی و معنوی لحاظ می‌نماید. جامعه دینی ما در دهه‌های اخیر تحولات بی‌شماری را پشت سر گذاشته است. اما ارزش و شخصیت دادن به زنان که همواره مورد تأکید دین اسلام بوده است با شکوفایی انقلاب اسلامی ایران به گونه‌ای دیگر بروز کرد و زنان مسلمان ایرانی نه تنها نقش مهمی در این پیروزی شکوهمند از خود به یادگار گذاشتند؛ بلکه در بعد از انقلاب و تثبیت و تداوم آن و نیز در عرصه‌های مختلف نظام صحنه‌های بی‌بدیلی را در حافظه‌ی تاریخی این کشور به تصویر کشیدند؛ چراکه یکی از اهداف انقلاب اسلامی، اصلاح جایگاه و نقش زنان و مردان در جامعه نسبت به یکدیگر و نیز حضور و نقش مؤثر زنان در اجتماع ضمن حفظ کیان خانواده بود.

یکی از مصادیق نقش زنان در اجتماع، مشارکت در عرصه سیاسی است. مشارکت^۱ به معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و با آن همکاری داشتن است (بیرو، ۱۳۸۰، ۲۵۷).

از مشارکت سیاسی^۲ نیز تعاریف متعددی ارائه شده است: مشارکت سیاسی متضمن سهیم شدن اجتماعی فعال، غیر توده‌ای، برابر و ناآمرانه از بالا به پایین افراد و گروه‌ها (به ویژه افراد و گروه‌های فرودست) در تلاشی سازمان یافته و سنجیده به منظور هدایت سرنوشت و بهبود اوضاع زندگی‌شان از حیث دخالت در تصمیم‌گیری‌ها و افزایش کنترل بر نهادهای سیاسی است (پیشگاهی فرد و همکار، ۱۳۸۹: ۳۰). دایره‌المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی نیز تعریف زیر را از این مفهوم ارائه می‌دهد: مشارکت سیاسی فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیرمستقیم سیاست‌گذاری عمومی است (بیرو، ۱۳۸۰: ۷).

مایکل راش نیز در کتاب خود با عنوان «جامعه و سیاست»، مشارکت سیاسی را درگیر شدن فرد در سطوح گوناگون فعالیت در نظام سیاسی از عدم درگیری تا داشتن مقام سیاسی رسمی می‌داند (راش، ۱۳۷۷: ۱۲۳).

^۱. participation

^۲. political participation

تلاش‌هایی که شهروندان انجام می‌دهند تا از فرصتی که یک نظام دموکراتیک در اختیار آن‌ها قرار داده برای انعکاس نگرانی‌ها و اولویت‌هایشان به کارکنان حکومتی و اعمال فشار به آن‌ها جهت نیل به پاسخی منطقی استفاده کنند (وربا و دیگران، ۱۹۹۵ به نقل از علی حسینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۴).

مشارکت سیاسی - اجتماعی همواره تداعی‌کننده آزادی فطری انسان در تعیین سرنوشت جمعی خویش است؛ اما در اندیشه اسلامی، مشارکت جمعی معنی و مفهوم خاصی می‌یابد که هم مشابه و هم متفاوت از آن می‌باشد. عقل و خرد انسانی حکم می‌کند که انسان در امور خود رایزنی، مشورت و مشارکت دیگران را طلب نماید. به ویژه در مسایل سیاسی - اجتماعی که از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است (ملکی، ۱۳۹۶: ۲).

از آنجایی که یکی از مهم‌ترین عواملی که به تداوم حیات و پایداری نظام سیاسی - اجتماعی کمک می‌کند، همکاری و مشارکت میان اعضای آن نظام است که در این راستا، مشارکت سیاسی زنان به عنوان بخشی از جامعه در انتخاب حکام و تعیین سیاست‌ها و قوانین و تصمیم‌گیری‌های موثر زندگی جمعی، امری مقبول در جهت کارآمد نمودن نظام اجتماعی و سیاسی شناخته شده است (نوابخش و فتحی، ۱۳۹۰: ۱۷).

این مشارکت و نقش زنان در ابعاد مختلف سیاست از دو جنبه حایز اهمیت است: یکی از جهت بهره‌مندی جامعه از نیروی زنان و دیگری از جهت احساس رضایت از شرکت در سازندگی کشور از سوی خود زنان قابل تامل می‌باشد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۵). مشارکت سیاسی زنان اگرچه تابع نظام عمومی مشارکت سیاسی جامعه است؛ ولی در عین حال متأثر از مجموعه عوامل و امکانات خاص فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌باشد (نوابخش و فتحی، ۱۳۹۰: ۱۷) و پژوهش درباره این موضوع نیز نکته حایز اهمیتی است؛ چرا که پایه‌های سیاست‌گذاری‌ها و راهبردهای ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی طراحی می‌شود تا مشارکت برابر زنان و مردان در سیاست به دست آید (حیدری و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۵).

به همین خاطر امروزه بحث درباره نقش مشارکت مردم در توسعه سیاسی جوامع و به خصوص وضعیت مشارکت سیاسی زنان، توجه محققین را به خود جلب کرده است؛ چرا که زنان یکی از نیروهای اجتماعی تاثیرگذار در نظام اجتماعی و سیاسی محسوب می‌شوند. وفق آموزه‌های اسلام با اصلاح و ارتقای جایگاه زنان در جامعه، ضمن اینکه دسترسی آنان را به مقام شامخی که اسلام برای آن‌ها قائل بوده، تسهیل می‌نماید، جایگاه مردان نیز در ارتباط با زنان ارتقاء یافته و الگو و مدل مناسبی از جامعه اسلامی به تصویر کشیده می‌شود. البته بحث مشارکت زنان در صحنه اجتماع دارای ابعاد گوناگونی است و ما در این مقاله به دنبال بررسی و تطبیق رویکرد مشارکت سیاسی زنان از نگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای و نیز اندیشمند شیعی دیگر علامه سید محمد حسین فضل الله هستیم.

۲. مشارکت سیاسی زنان^۱

مشارکت سیاسی زنان به اشکال مختلف همانند تشکیل جمعیت‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های مختلف چه گروه‌هایی که به‌طور مستقیم به دنبال اهداف سیاسی و به‌دست آوردن قدرت هستند و چه گروه‌هایی که به‌صورت پنهان فعالیت دارند، صورت می‌پذیرد. این مشارکت در گروه‌های پنهان مانند گروه‌های علمی تحقیقی یا عام‌المنفعه که به‌طور غیرمستقیم با تأثیرگذاری بر سیستم سیاسی در تعیین سرنوشت جامعه نقش دارند، ظاهر می‌گردد و زمانی آشکار می‌گردد که این مشارکت خودجوش، رقابت‌آمیز، گروهی، سازمان‌یافته و مبتنی بر ایدئولوژی مناسب با افکار عمومی جامعه باشد و در صورتی که این مشارکت در زندگی سیاسی به تحریک گروه‌های اجتماعی دیگر (به ویژه مردان) صورت پذیرد، غیررقابتی بوده و مشارکت به معنای واقعی کلمه نخواهد بود (بشیری، ۱۳۸۴: ۲۹).

یک ارزیابی کلی از نظریات متفکرین نشان‌دهنده حقیقت انکارناپذیر و در بعضی مواقع تنفر آن‌ها از حضور زنان در سیاست است. عده‌ای از این‌ها معتقدند: برخی ویژگی‌ها و توانایی‌های روحی و سیاسی، زنان را از اینکه یک شهروند سیاسی کامل باشند، دور نگه داشته است. نویسندگان متأخری همانند لیندالانتر^۲ و لورن کلارک^۳ که تحقیقات وسیعی درباره جایگاه زنان در اندیشه سیاسی غرب دارند، معتقدند که تاریخ نظریه سیاسی به‌طور مطلق در توجه به دیدگاه طرفداران حقوق زن شکست خورده است (بومر، ۱۳۸۵ به نقل از خسروی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۹). ژان ژاک روسو متفکر دیگری است که در این خصوص می‌گوید: همه جنس شما بر ما حکومت می‌کند؛ اما تنها به عنوان همسر و مادر نه به عنوان شهروندان (مقصودلو و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۱۶).

افلاطون که عقیده‌اش نسبت به هر فیلسوف سیاسی دیگر انقلابی‌تر است در کتاب قوانین خود، سنتی را پایه‌ریزی کرده که در آن سیاست و زنان ناموفق هستند. از نظر ارسطو نیز هیچ ابهامی درباره خارج بودن زنان از فعالیت‌ها و جریانات منطقی شهر وجود ندارد. هاینز اما معتقد است که طبیعت زنان و مردان مشترک است و زنان مانند مردان آزاد به دنیا می‌آیند و مساوی مردان هستند. مارکس نیز به زنان از نظر ارزش کار آن‌ها در محاسبات تاریخی خود نگاه می‌کند و در کل مساله زن را به سطح یک مساله اقتصادی و طبقاتی تقلیل داده است (خسروی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۹-۱۱۰).

امروزه مشارکت سیاسی به‌عنوان یکی از شاخص‌های جنسیتی قدرت برای دستیابی به توسعه پایدار مطرح است که اگر این مشارکت را از منظری کلی مترادف با رفتار و کوشش شهروندی به منظور تأثیرگذاری و نفوذ در حوزه عمومی و امور سیاسی در نظر بگیریم، پس در حکومت‌های

^۱. women,s political participation

^۲. Linda Longe

^۳. Loren Clarck

دموکراتیک این مهم در وهله اول از طریق مشارکت در انتخابات صورت می‌گیرد که معمولاً با مقوله قوانین داخلی کشور و اسناد بالادستی در انتخابات مرتبط می‌باشد.

جمهوری اسلامی ایران نیز با توجه به صبغه انقلابی و مردمی و نیز مشارکت توده‌ها اعم از زن و مرد از این قاعده مستثنی نبوده است. به عنوان مثال مبارزات خیابانی در آغاز انقلاب و حضور زنان در همه‌پرسی قانون اساسی و نیز انتخابات سالانه شاهی بر این مدعاست. هم‌چنین اصول ۱۹، ۲۰ و ۲۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به زنان اشاره داشته و جنسیت را عامل امتیاز افراد نسبت به یکدیگر در نظر نگرفته است. ضمن اینکه اصل ۲۰ قانون اساسی بر برابری زن و مرد در پیشگاه قانون تأکید داشته و اصل ۲۱ نیز از تأمین تمامی حقوق زنان در چارچوب موازین اسلامی سخن می‌گوید (صفایی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۰-۷۱).

البته در فرایند مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان توجه معقول به چند عامل مهم ضروری است:

الف) زنان نسبت به مقام، موقعیت و شئون اجتماعی خود آگاهی پیدا می‌کنند؛ زیرا که در مکتب اسلام خودشناسی زیربنای تمامی شناخته‌هاست و به گفته شهید مطهری، خودشناسی یعنی انسان مقام واقعی خویش را در عالم وجود درک کند و بداند که او آزاد، مسئول خویشتن، مسئول افراد دیگر و نیز مسئول آباد کردن جهان و بهتر کردن آن است. همان‌گونه که قرآن می‌فرماید:

«هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَ كُمْ فِيهَا»

«و او شما را از زمین به وجود آورد و از شما خواست که در آن آبادانی کنید» (هود، ۶۱).

ب) جنبش و مشارکت سیاسی زنان وقتی به معنای واقعی کلمه ظاهر می‌شود که خودجوش، رقابت‌آمیز، گروهی، سازمان‌یافته و مبتنی بر مطلوبیت‌های مناسب و خاص زنان باشد.

ج) برای خود در نظام سیاسی و اجتماعی جامعه نقش قائل بوده و خود را عضو فعال جامعه تلقی نماید و اینکه نسبت به اجتماع بر حسب وظیفه، احساس مسئولیت نموده و شرایط لازم برای حضور آگاهانه و فعال در صحنه‌های مختلف اجتماعی را کسب نمایند (یزدانی، ۱۳۷۵). لذا با توجه به مقدمات فوق برای افزایش میزان مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان باید به مجموعه‌ای از عوامل توجه داشت تا زنان از رهگذر آن بتوانند در فرایند رشد و توسعه کشور نقش آفرین باشند.

۳. تاریخچه مشارکت سیاسی زنان در ایران

نقش زنان در جنبش‌های ۱۰۰ ساله اخیر ایران، نقشی غیرقابل انکار بوده و به‌رغم جنگ‌های فرسایشی متعدد، درگیری‌های داخلی، وابستگی سیاسی به غرب، بی‌قانونی و فقر؛ اما زنان در انقلاب مشروطه به پیشرفت‌های سیاسی و اجتماعی مهمی دست یافتند. با لغو قرارداد رژی در سال

۱۲۶۹ش زنان از اندرونی‌ها بیرون آمده و با عمل به فتوای علما مبنی بر حرام بودن استفاده از توتون و تنباکو، قلیان‌ها را شکستند تا این که شاه مجبور به لغو این قرارداد شد. در سال‌های قحطی نان نیز، زنان تبریز در جنگی مسلحانه علیه محتکرین گندم وارد عمل شده، انبارهای گندم را تصرف و آنها را بین نیازمندان تقسیم کردند. هم‌چنین حمایت از پروژه بانک ملی پس از تشکیل مجلس در اکتبر ۱۹۰۶ میلادی با اهدای پول و جواهرات، تحصن در خیابان علاءالدوله در هنگام تحصن مشروطه خواهان، غذا و پناه دادن به انقلابیون، تحریم محصولات وارداتی و ... تنها نمونه‌هایی دیگر از این حضورند.

در عصر پهلوی اول نیز تشکل‌های زنانه پدید آمد؛ اما شاخص اهداف و پیامدهای آن بسیار متفاوت بود. نقش و حضور زنان در جنبش‌های معاصر با واقعه کشف حجاب، قدم در مرحله نوینی گذاشت و با ورود زنان به عرصه تئاتر، سینما و تلویزیون در دوره پهلوی دوم شکل دیگری پیدا کرد. زن ایرانی می‌دید که به رغم ظواهر مردم فریب همانند حضور برخی زنان در عرصه‌های سیاسی، وجود پارلمان، آزادی احزاب سیاسی و فعالیت‌های صنفی باز هم هویت او به رسمیت شناخته نشده و باز هم در هیچ کدام از نهادها و سازمان‌ها نقشی اساسی به او محول نشده است. پس با نقد مدرنیته بی‌یال و دم دهه آخر سلطنت پهلوی زمینه‌های حضور خویش را آشکارتر ساخت. به گونه‌ای که در جریان پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن، دیگر حق مشارکت زنان و حضور آنان در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی امری پذیرفته شده بود. اگر چه زنان پیش‌تر و در خرداد ۱۳۴۲ شمسی طی یک اقدام نمایشی و اصلاح سلطنتی دارای حق رأی شده بودند؛ اما تجربه تاریخی و سیر رویدادهای پس از آن واقعه نشان داد که این قبیل کارها، علاج انسداد سیاسی زنان نیست (شریفی، ۱۳۹۴: ۸۹).

اولین تظاهرات زنان مسلمان در تاریخ انقلاب اسلامی در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ در حمایت از امام خمینی رحمت‌الله‌علیه در قم اتفاق افتاد و اولین تظاهرات در دوران اوج گیری نهضت اسلامی در سال ۱۳۵۶ در سالروز کشف حجاب یعنی ۱۷ دی ماه ۱۳۵۶ شمسی در شهر مشهد برپا گردید. این تظاهرات که پس از شهادت مصطفی خمینی در اول آبان ۱۳۵۶ شمسی برگزار شد از حوادث مهم تاریخ انقلاب اسلامی مشهد است. در این تظاهرات بیش از ۱۰۰ تن از بانوان محجبه حضور داشتند و ضمن اعتراض به کشف حجاب در خیابان‌های اصلی شهر به تظاهرات پرداختند. همزمان با آن روزنامه اطلاعات و روزنامه‌های دیگر در اقدامی سازمان‌یافته دست به انتشار متن اهانت آمیزی نسبت به امام خمینی زدند که اولین عکس‌العمل به آن در قم بروز کرد. حرکتی که از قم شروع شده بود توسط مردم متدین تبریز در ۲۹ بهمن (چهارم شهدای قم) و در حمایت از امام خمینی رحمت‌الله‌علیه و اعتراض به رژیم پهلوی ادامه یافت که حضور گسترده زنان، باعث تعجب محققان غربی شده بود. در چهارم قیام ۲۹ بهمن تبریز نیز، مردم شهرهای یزد، جهرم و اهواز به پا خاستند که در چهارم شهدای این شهرها، حضور چشمگیر زنان غیرقابل اجتناب بود.

حضور گسترده زنان در اولین تظاهرات بزرگ مردم تهران در عید فطر سال ۱۳۵۷ و نیز در وقایع ۱۷ شهریورماه همان سال در میدان ژاله با تقدیم اولین شهید زن انقلاب (محبوبه دانش فرزند حجت الاسلام دانش آشتیانی) همراه بود. هم‌چنین زنان مسلمان ایرانی نقش مهمی در امدادرسانی به مجروحان درگیری‌های خیابانی از خود به یادگار گذاشتند (شریفی، ۱۳۹۴: ۹۰).

۴. مشارکت سیاسی زنان در اندیشه آیت‌الله‌خامنه‌ای مدظله‌العالی

آیت‌الله‌سیدعلی‌خامنه‌ای مدظله‌العالی به‌عنوان دومین رهبر جمهوری اسلامی ایران و از مراجع بزرگ تقلید شیعیان، نگاه جامعی به مسأله زن دارد که در دیدگاه ایشان، ارزش‌های الهی و نیز منطق انسانی هر دو لحاظ شده است. ایشان به کرات در خصوص اهمیت جایگاه زنان در جامعه به ایراد سخنرانی پرداخته که در ذیل به بررسی دیدگاه ایشان در خصوص مسأله مشارکت سیاسی زنان می‌پردازیم:

۴-۱. جایگاه زنان در اسلام از دید آیت‌الله‌خامنه‌ای مدظله‌العالی

در نظام اسلامی ایران، جایگاه زن به اندازه‌ای است که یک‌روز را به پاس قدردانی به وی اختصاص داده‌اند. ایشان می‌فرمایند:

«مسأله زن و خانواده از جمله مسایل درجه یک کشور است. زنان نیمی از جمعیت کشور هستند؛ اما تأثیر زنان در سرنوشت کشور بیش از تأثیر نیمی از کل جمعیت در سرنوشت است. یک وقت است که ما مجموعه‌ای از انسان‌ها را در نظر می‌گیریم، نیمی از آن‌ها نقشی به مقدار پنجاه درصد دارند؛ اما مسأله زن در جامعه این گونه نیست و بالاتر از اینهاست» (بیانات، ۱۳۷۶).

از نظر آیت‌الله‌خامنه‌ای مدظله‌العالی، جریان‌های غربی و فمینیست به‌رغم ادعاها و شعارهای شان هنوز نتوانسته‌اند جایگاه شایسته‌ای را برای زن ایجاد کنند. البته زنان ایرانی نیز هنوز در ابتدای راه پیشرفت قرار دارند. دین مبین اسلام به زنان شأن و جایگاهی برابر با مردان اعطا نمود تا اینکه همپای مردان با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله بیعت می‌کردند و بدین ترتیب مشارکت آنان دارای مشروعیت گردید. از دیدگاه ایشان، زن و مرد از نظر جنبه‌های انسانی تفاوتی با هم نداشته و جنسیت نسبت به انسانیت در درجه دوم اهمیت قرار دارد. زن و مرد همواره در ارزش‌های اسلامی و انسانی و وظایف عمومی یک انسان، در جامعه اسلامی همسو و همسطح بوده‌اند و تنها در وظایف اختصاصی، آن هم براساس خصوصیات آفرینش آنها اختلافاتی وجود دارد (بیانات، ۱۳۶۸).

به عقیده وی، علت این که اسلام این قدر به نقش زن در داخل خانواده اهمیت می‌دهد، همین است که زن اگر به خانواده پایبند شد، علاقه نشان داد، به تربیت فرزند اهمیت داد، به بچه‌های خود

رسید، برای آن‌ها آذوقه‌های فرهنگی قصص، احکام، حکایت‌های قرآنی، ماجراهای آموزنده فراهم کرد و در هر فرصتی به فرزندان خود مثل غذای جسمانی چشاند، نسل‌ها در آن جامعه، بالنده و رشید خواهند شد. این، هنر زن است و منافاتی هم با درس خواندن، درس گفتن، کار کردن، ورود در سیاست و امثال این‌ها ندارد (بیانات، ۱۳۹۸).

ایشان هم‌چنین با تأکید بر جایگاه مادری آن را وظیفه اصلی زنان می‌دانند و معتقدند جامعه غربی با محروم کردن زن از این حق به وی ظلم کرده است. ایشان با توجه به نقش ویژه و منحصر به فرد زنان در جامعه معتقد است که اگر زنان با خصوصیات روحی و معنوی بالا همراه با ویژگی‌های سرشار از عاطفه و محبت در جامعه نبودند، انسانیت نیز معنا پیدا نمی‌کرد.

۲-۴. حضور زنان در صحنه اجتماع

ایشان معتقدند:

«زن و مرد ناگزیر اجتماع کوچکی به نام خانواده دارند که اگر در جامعه‌ای ارزشگزاری درست صورت نگیرد، اولین نقطه‌ای که به زن ستم می‌شود داخل خانواده است» (بیانات، ۱۳۷۹).

هم‌چنین در دیدار با خانواده‌های معظم شهدا و مشاهده صبر و استقامت مادران، همسران و فرزندان ایشان می‌فرمایند:

«من هر جا که با مادران شهدا مواجه شده‌ام، آنها را حتی از پدران شهدا هم قویتر دیده‌ام. غالباً نمونه‌اش را در روحیه این مادران بزرگوار و شجاع می‌توانید ببینید. این عظمت زن مسلمان در میدان‌های سیاسی و فرهنگی است» (بیانات، ۱۳۷۶).

ایشان با توجه به اتفاقات بعد از پیروزی انقلاب و ۸ سال دفاع مقدس و حضور پررنگ مردان و زنان باایمان در صحنه‌ها و پشت صحنه‌های جنگ و نقش ایشان در پیروزی آرمان‌های انقلاب معتقدند:

«زنان شجاع، آگاه، مقاوم و صبور ایران در دوران انقلاب، در دوران جنگ و کلاً در همه میدان‌ها، حضوری فعال داشتند. امروز هم در میدان سیاست، در میدان فرهنگ، در میدان انقلاب، در فعالیت‌های مقابل چشم دشمنان جهانی، زنان ما حضور فعال دارند. امروز اجتماع عظیم شما در این‌جا، یک مفهوم فرهنگی، یک مفهوم سیاسی و یک مفهوم اجتماعی دارد. آن کسانی که قضایای کشور عزیز ما و نظام جمهوری اسلامی را تحلیل می‌کنند وقتی این اجتماع عظیم، این اراده‌های استوار، این آگاهی و این شور و شوق را از شما مشاهده می‌کنند، نسبت به ایران بزرگ و ملت عظیم الشان ایران و نظام مقدس جمهوری اسلامی، احساس تعظیم و ستایش خواهند کرد» (بیانات، ۱۳۷۵).

«عده زنانی که در صحنه سیاست کشور و در عرصه‌های مجامع بین‌المللی حضور قدرتمند پیدا می‌کنند و در آن‌جا از حقوق و نظرات این کشور و این ملت دفاع می‌کنند، امروز بیشتر است یا آن روز بیشتر بود؟ می‌بینید که امروز بیشتر است. آن روز زنان با هیأت‌های مختلف به مسافرت‌های گوناگونی می‌رفتند؛ اما تشریفاتی بود. لکن زن مسلمان امروز، در مجامع جهانی، در کنفرانس‌های گوناگون جهانی، در مراکز علمی و در دانشگاه‌ها، حضور علمی یا سیاسی یا خدماتی دارد» (بیانات، ۱۳۷۳).

در مجموع نگاه ایشان نسبت به حضور زن در صحنه اجتماع این‌گونه است که معتقدند: زنان به قدری که توان جسمی و نیازها و ضرورت‌های شان اجازه می‌دهد، می‌توانند در فعالیت‌ها شرکت نمایند. آنها می‌بایست هر چه که می‌توانند در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تلاش داشته باشند.

۳-۴. مسئولیت‌های اجتماعی زنان

آیت الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} در خصوص پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی از سوی زنان نیز نکات حایز اهمیتی را در سخنرانی‌های مختلف ایراد نموده‌اند:

«شما باید در محیط کار و زندگی، با همسر و فرزندان و همسایه و دوستان تان، به وظایف شخصی خود عمل کنید و پیوندهای معمولی اجتماعی را به صورت سالم برقرار نمایید. در عین حال، باید در میدان سیاست، صحنه انقلاب و کارهایی که نظام اجتماعی از شما می‌طلبد حضور داشته باشید» (بیانات، ۱۳۶۸).

ایشان با توجه به اینکه در کشور، زنان دانشمند و عالم در رشته‌های مختلف زیاد به چشم می‌خورند می‌فرمایند:

«دانشجویان کوشا و با استعداد و با ارزش، فارغ‌التحصیلان سطح بالا، پزشکان ممتاز و طراز بالا! امروز در جمهوری اسلامی رشته‌های گوناگون علمی در اختیار خانم هاست؛ زن‌هایی که عفاف و عصمت‌شان را هم حفظ کردند، طهارت زنانه را هم حفظ کردند، حجاب را هم (به شکل کامل) حفظ کردند، به تربیت فرزند هم به شیوه اسلامی می‌رسند، شوهرداری را نیز همان‌طوری که اسلام گفته است انجام می‌دهند، فعالیت علمی و سیاسی هم می‌کنند. با روحیه اسلامی و در محیط اسلامی، زن می‌تواند به کمال واقعی خود برسد؛ دور از آن هرزگی‌ها، دور از آن تجمل‌گرایی‌ها و دور از پست‌شدن و حقیرشدن در مقابل مصرف» (بیانات، ۱۳۷۱).

آیت الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} عرصه فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و علمی را عرصه دوم در زندگی زنان می‌داند و در این خصوص معتقد است:

«در عرصه دوم زن مسلمان مثل مرد مسلمان حق دارد آنچه را که اقتضای زمان است، آن خلأیی را که احساس می‌کند، آن وظیفه‌ای را که بر دوش خود حس می‌کند، انجام دهد. چنانچه دختری مثلاً مایل است پزشک شود یا فعالیت اقتصادی کند یا در رشته‌های علمی کار کند یا در دانشگاه تدریس کند یا در کارهای سیاسی وارد شود یا روزنامه‌نگار شود برای او میدان‌ها باز است. به شرط رعایت عفت و عفاف و عدم اختلاط و امتزاج زن و مرد، در جامعه اسلامی میدان برای زن و مرد باز است.

شاهد بر این معنا، همه آثار اسلامی است که در این زمینه‌ها وجود دارد و همه تکالیف اسلامی است که زن و مرد را به طور یکسان، از مسئولیت اجتماعی برخوردار می‌کند. این که می‌فرماید: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتِمُ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ»، مخصوص مردان نیست» (بیانات، ۱۳۷۵).

ایشان با توجه به اینکه انقلاب و جنگ، زنان ما را در جامعه از آگاهی و رشد سیاسی برخوردار کرد، اذعان می‌نماید:

«اکنون کمتر ماهی می‌گذرد که استکبار با دستگاه‌ها، کمپانی‌ها، مغزهای مزدور و موسسات طراحی‌اش درصدد ضربه زدن و توطئه علیه نظام جمهوری اسلامی نباشد. این توطئه‌ها، حتی بعضاً هر هفته و هر روز شکل می‌گیرد و به طور مستمر ادامه دارد؛ اما به فضل پروردگار و به خاطر همین اجتماعات، همین همدلی‌ها، همین همبستگی‌ها و همین آگاهی‌هایی که به حمدالله زن و مرد در کشور ما از آن برخوردارند، همه تلاش استکبار علیه جمهوری اسلامی، ضایع و باطل شده و در میدان مقابله با این ملت بزرگ، بارها و بارها بینی او به خاک مالیده شده است. مسلماً بیش از همه عوامل در این زمینه، آگاهی مردم و حضورشان در میدان‌های مهم اجتماعی و سیاسی نقش داشته است و شما زنان در این مورد تأثیر زیادی داشته‌اید و باز هم دارید» (بیانات، ۱۳۷۵).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴-۴. مشارکت سیاسی زنان

به زعم اندیشمندان، مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف نشان دهنده میزان سرمایه اجتماعی و مشروعیت نظام سیاسی آن کشور محسوب می‌شود و دولت‌ها همواره ضمن تأکید بر مشارکت مردم، همواره در برابر خطرات احتمالی دشمنان به واسطه ضعف در این مورد واکنش نشان داده‌اند. آیت‌الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} نیز مشارکت مردم در تصمیم‌سازی‌های کشور را حق، فریضه، مظهر اقتدار و نشان‌دهنده اعتماد مردم می‌داند. مشارکت در همه امور لازم است و تحدید حضور مردم به مواضع خاص یا جریانات سیاسی منتقد، مطلوب نیست. اهمیت این مفهوم در اندیشه ایشان در دو مقطع که در وهله اول، عنوان همبستگی ملی و مشارکت عمومی در نامگذاری سال ۱۳۸۴ و نیز در بیانیه گام دوم انقلاب در سال ۱۳۹۷ بروز یافته است.

زنان و مردان مسلمان هر یک بر حسب توانایی‌های‌شان، مسئولیتی اجتماعی بر دوش دارند و در حفظ مجموعه نظام اجتماعی سهیم می‌باشند؛ اما باید در نظر داشت هر یک از زن و مرد در حیطه مسئولیت‌های خانوادگی، وظایف بخصوصی نیز دارند که بر فعالیت اجتماعی‌شان اولویت دارد. براساس تقسیم‌بندی اسلام، زنان وظیفه مدیریت داخلی و مردان وظیفه نان‌آوری را برعهده دارند.

آیت الله خامنه‌ای ^{مدظله العالی} بارها تاکید کرده‌اند که مسئولیت اجتماعی زنان در کنار اولویت دادن به مسئولیت‌های خانوادگی معنا پیدا می‌کند؛ اما این مسئولیت‌های خانوادگی نباید مانع حضور و فعالیت‌های اجتماعی زن بشود:

«اگر گفته می‌شود مسئولیت‌های خانوادگی دارند به این معنا نیست که مسئولیت اجتماعی از دوش این‌ها برداشته شده است. بایستی این مسئولیت را هم حفظ کنند و هر مقداری که با وجود حفظ این مسئولیت توانایی دارند، آن توانایی را به مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی هم ضرب کنند» (بیانات، ۱۳۶۳).

آیت الله خامنه‌ای ^{مدظله العالی} توجه و اهتمام به امور مسلمین در جامعه اسلامی و حتی در جهان، وظیفه انسانی همه افراد اعم از زن و مرد می‌داند. از این‌رو حضور زن را در تمام عرصه‌های اجتماعی و حتی در میدان‌های جهاد را بدون اشکال می‌داند:

«زنانی که بتوانند و مایل باشند می‌توانند در میدان‌های جهاد نیز حضور پیدا کنند» (بیانات، ۱۳۷۴).

ایشان در خصوص فعالیت سیاسی، دیدگاهی فارغ از جنسیت ارائه کرده‌اند و معتقدند در واقع نقش زنان در عرصه‌های سیاسی ظاهری نیست که تنها به پای صندوق‌های رأی ختم شود؛ بلکه زنان حق دارند در تصمیم‌گیری‌ها و تحولات سیاسی سهیم باشند. در این خصوص ایشان در جایی دیگر می‌فرمایند:

«زن و مرد همواره در ارزش‌های اسلامی، انسانی هم سطح بوده‌اند و تنها در وظایف اختصاصی آن‌هم براساس خصوصیات آفرینش آن‌ها اختلافاتی وجود دارد. بنابراین اهتمام به امور مسلمانان و جامعه را وظیفه همه افراد می‌دانند» (بیانات، ۱۳۷۵).

حتی ایشان در برخی از موارد زنان را به حضور در عرصه سیاست تشویق می‌کنند:

«نگذارید حضور زنان فعال در جبهه انقلاب کمرنگ گردد. دیگران در مواجهه با انقلاب سعی می‌کنند از عنصر زنان کارآمد استفاده کنند. جبهه انقلاب زنان کارآمد و عالم به مراتب بیشتر دارد. خانم‌هایی که اهل فکر کردند صحنه انقلاب و دفاع از انقلاب را خالی نگذارید» (بیانات، ۱۳۹۲).

بنابراین ایشان حضور و نقش زنان در عرصه سیاسی را افتخارآمیز دانسته و زنان را برای وارد شدن به این حوزه ترغیب نموده‌اند.

البته ایشان جهت ورود زنان به عرصه مشارکت در امور سیاست شرايطی را مقرر نموده‌اند:

«در عرصه فعالیت‌های سیاسی، زن مسلمان حق دارد آن‌چه را که اقتضای زمان است، خلایق را که احساس می‌کند این وظیفه‌ای را که بر دوش خود حس می‌کند انجام دهد، چنانچه دختری مثلاً احساس می‌کند باید در کارهای سیاسی وارد شود برای آن‌ها میدان باز است. به شرط رعایت عفاف و عدم اختلاط و امتزاج زنان و مردان. اسلام روی این مساله حساسیت دارد و معتقد است که مرد و زن باید یک مرزبندی و حجابی میان خودشان داشته باشند» (بیانات، ۱۳۷۵).

«پس زن در میدان‌های اجتماعی و سیاسی می‌بایست پیشتاز باشد؛ اما در مسایل شهوانی و جنسی ملعبه دست این و آن نشود» (بیانات، ۱۳۷۰).

از دیدگاه ایشان مشارکت در عرصه انتخابات و رأی‌دهی فراتر از یک حق حقوقی و قانونی محض که در دموکراسی‌های غربی به آن تکیه می‌شود تلقی می‌گردد. در نگرش دینی این کنش اجتماعی و سیاسی علاوه بر آن که حق قانونی افراد است، به عنوان یک عمل عبادی و فریضه الهی به حساب می‌آید که در نتیجه نیاز به قصد قربت دارد و این گونه است که هر کسی که به خاطر تثبیت نظام و به خاطر انجام وظیفه رأی در صندوق انداخته است، پیش خدا مأجور است (بیانات، ۱۳۸۷).

ایشان در ادامه بیان می‌دارند:

«مسئولیت حضور در جامعه و فهمیدن و علاج دردهای عمومی جامعه مخصوص مردان نیست و زن‌ها نمی‌توانند از این مسئولیت شانه خالی کنند؛ اما باید در نظر داشت هر یک از زن و مرد در حیطه مسئولیت‌های خانوادگی وظیفه به خصوصی دارند؛ اما این امر به معنای این نیست که زن را از شرکت در مسایل سیاسی منع کند حتی بعضی از زنان می‌گویند چون خانه، شوهر و فرزند اجازه نمی‌دهد فعالیت سیاسی بکنیم، پس شوهر و فرزند را باید رها کنیم هر دو غلط است. نه این‌را به خاطر آن، نه آن‌را به خاطر این نباید از دست داد» (بیانات، ۱۳۸۴).

در اندیشه سیاسی ایشان، مشارکت عامل همبستگی ملی، مصونیت‌بخش نظام اسلامی و همچنین به عنوان عنصری موثر بر ساحت‌های اقتصادی، امنیتی و فرهنگی کشور محسوب می‌شود. از منظر تربیتی ایشان، انتخابات یکی از جلوه‌های مهم مشارکت عمومی است که در واقع با حضور مردم فرصت تفکر و انتخاب صحیح محقق می‌شود (عبدالله نسب و کیخا، ۱۳۹۹).

نمودار شماره ۱. مدل دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص مشارکت سیاسی زنان

۵. مشارکت سیاسی زنان از دید علامه سیدمحمدحسین فضل‌الله

علامه سیدمحمدحسین فضل‌الله یکی از چهره‌های نامدار لبنان و از نواندیشان و فقیهان در دنیای اسلام می‌باشد و معتقد است در اسلام، زن به عنوان یک انسان کامل و دارای حقوق و مسئولیت‌های برابر با مرد شناخته می‌شود. قرآن کریم و سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله به وضوح نشان می‌دهند که زن می‌تواند در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی مشارکت فعال داشته باشد.

زن می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های سیاسی مشارکت نموده، مشروط بر اینکه این فعالیت‌ها با اصول اسلامی و ارزش‌های اخلاقی هماهنگ باشد. در تاریخ اسلام، زنان بسیاری مانند حضرت خدیجه سلام‌الله‌علیها و حضرت فاطمه سلام‌الله‌علیها نه تنها در عرصه اقتصادی و فرهنگی؛ بلکه در صحنه سیاسی نیز تأثیرگذار بودند و در دوران پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله، زنان در بیعت‌های سیاسی و مشورت‌های عمومی نیز مشارکت می‌نمودند (فضل‌الله، ۱۴۱۷ق: ۶۴-۵۶).

اسلام شروط مشارکت زن در جامعه را با رعایت موارد ذیل تأیید می‌نماید: حفظ حریم‌های اسلامی و اخلاقی، آگاهی از مسائل سیاسی و اجتماعی، عدم اختلاط نامشروع با مردان در فعالیت‌های عمومی و اولویت دادن به نقش تربیتی و خانوادگی در کنار فعالیت‌های اجتماعی. بنابراین زن مسلمان می‌تواند و می‌بایست در عرصه سیاست حضور داشته باشد، مشروط بر این‌که این حضور همراه با تعهد به ارزش‌های دینی و مصالح جامعه باشد. اسلام نه تنها مانع مشارکت سیاسی زن نیست، بلکه آن را به عنوان یک حق و مسئولیت تأیید می‌کند (فضل‌الله، ۱۴۱۷ق: ۶۴-۵۶).

۵-۱. نگرش اسلام نسبت به زن

علامه فضل‌الله معتقد به قابل مناقشه بودن برخی نصوص متون دینی و واژه‌های پرکاربرد آن می‌باشد. وی معتقد است غیر از آنچه که حقیقتی زمان‌ناپذیر است، تمام آن‌چه که در گذشته جریان داشته، قابل خدشه می‌باشد. حتی نصّی که حقیقت متغیری را بیان کرده و ثابت بودنش اثبات نشده است نیز قابل مناقشه می‌باشد؛ زیرا این نصّ اگر چه حروف و کلماتی ثابت و ماندگار دارد؛ اما ضروری نیست که مفهوم و معنایش نیز ثابت و ماندگار بماند. انسان‌ها در فهم نصوص اختلاف کرده‌اند (مرادی، ۱۳۷۶).

یکی از این واژه‌های قابل مناقشه واژه برابری و تساوی است. به عقیده وی، واژه «برابری» دو رویکرد متفاوت و معنای متفاوتی دارد. در یک رویکرد خاصیت مذکر و مونث بودن نادیده گرفته شده و به مرد و زن به گونه‌ای نگریسته می‌شود که گویی آن دو نسبت به یکدیگر هیچ تمایزی ندارند. در نتیجه برای زن همان حقوق و وظایفی در نظر گرفته می‌شود که برای مرد و هیچ تفاوتی بین حقوق و وظایف آن دو وجود ندارد. رویکرد دوم، تنوع و دوگانگی خصوصیت‌های انسانی زن و مرد را در نظر گرفته است. بر این اساس، زن به وصف زن بودنش، انسانی کاملاً آزاد است و قوانینی که عرصه روابط او را با مرد مشخص می‌کند، در صدد حفظ توازن خصوصیات او با مردان است و کمال مرد هم در مشارکت با زن در جهت سازندگی زندگی است. اسلام همین مبنا و رویکرد دوم درباره «برابری» را پذیرفته است.

ایشان در خصوص اعتقاد به برتری زن و مرد بر همدیگر آن را باوری نادرست می‌داند و معتقد است تفاوتی که به لحاظ واقعی بین دو جنس وجود دارد، ناشی از دوری زن از تجربه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در طول تاریخ است که زن به لحاظ فرهنگی، عقلی و درکی در رتبه‌ای پایین‌تر از مرد قرار گرفته و گاه در قیاس با مرد به نقصان متصف شده است، در حالی که نقص او به عناصر موجود در داخل شخصیت او برنمی‌گردد و هرگاه به او نیز در عرصه فعالیت‌های متنوع اجتماعی آزادی حقیقی داده شده است وی توان نوآوری و برتری بر مرد در برخی حوزه‌ها را یافته است (مرادی، ۱۳۸۲: ۲۰).

۵-۲. مسئولیت زنان

علامه در کتاب «زن در جهان اسلام» معتقد است که اسلام حقوق زنان را به‌طور کامل به رسمیت شناخته است و زن را به عنوان موجودی مستقل و دارای حقوق کامل انسانی می‌شناسد. زن در اسلام می‌تواند مالکیت داشته باشد، تجارت کند و در امور اجتماعی مشارکت فعال داشته باشد، مشروط بر این که حریم‌های اخلاقی و شرعی او حفظ شود (فضل‌الله، ۱۴۲۳ق: ۴۵). ایشان در خصوص نقش سیاسی زنان نیز اذعان می‌کند که زن می‌تواند در امور سیاسی مشارکت کند، مشروط

بر اینکه این مشارکت در چارچوب ارزش‌های اسلامی باشد. اسلام مانع فعالیت سیاسی زنان نیست؛ بلکه شرایطی را برای حفظ تعادل بین مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی آنان تعیین کرده است (فضل الله، ۱۴۲۵ق: ۱۱۲).

وی در خصوص منصب قضاوت زنان دیدگاهی میانه داشت و معتقد بود اگرچه برخی فقها قضاوت زن را جایز نمی‌دانند؛ اما با توجه به تحولات اجتماعی، این موضوع نیاز به بازنگری دارد. زن می‌تواند در صورتی که شرایط علمی و اخلاقی را داشته باشد، به قضاوت بپردازد (فضل الله، ۱۴۲۸ق: ۲۰۳). ایشان در خصوص مسئولیت زنان در جامعه بیان می‌کند که:

«اجتهاد شیعی توانسته است این ایده را تثبیت کند که زن همانند مرد در همه عرصه‌های زندگی، به‌ویژه در علم‌آموزی و نیز در مشارکت سیاسی و فعالیت اجتماعی، به عنوان انسانی مسئول و هم‌تراز مرد حق فعالیت و مشارکت دارد. بر اساس چنین حقی، دیدیم که زنان چگونه بر اساس مسئولیت اسلامی وارد مشارکت سیاسی و اجتماعی شده‌اند که تجربه ایران نمونه آن است که زنان هم نامزد می‌شوند و هم رأی می‌دهند.

تجربه جامعه شیعه لبنان نیز مشابه ایران است که زنان بر اساس احساس تکلیف شرعی اسلامی (و نه در پاسخ به دعوت سکولاریسم) در انتخابات مشارکت می‌ورزند. ملاحظه می‌کنیم که زنان دانشگاه‌ها را پر کرده‌اند، به مناصب اداری بالا دست یافته‌اند، تا حد مشاور رئیس جمهوری ارتقا یافته‌اند و از این دست اشتغالات که تحول جدی را نشان می‌دهد. طبیعی است که پاره‌ای مسائل بحث‌برانگیز همچنان باقی است، مانند مسأله قضاوت زنان و ریاست دولت و از این امور و همچنین جزئیات حق طلاق برای زنان و برخی مسائل دیگر که همچنان محل بحث و مناقشه اجتهادی است» (گفتگو با علامه فضل الله، ۱۳۹۱).

۳-۵. وضعیت جنبش‌های معاصر زنان

ایشان در خصوص وضعیت زنان در جنبش‌های اسلامی معاصر معتقد است:

«نخست اینکه حرکت اسلامی غالباً یک حرکت مردانه است و نه زنانه و طبیعی است که در این شرایط، مرد امتیازات خود را می‌گیرد. دوم آنکه بیشتر رهبران و پیشگامان حرکت‌ها و جنبش‌ها با زنانی ازدواج می‌کنند که در نتیجه اوضاع و شرایط نوجوانی و جوانی در سطح فرهنگی بالایی نیستند. سوم آنکه رهبران و پیشگامان از بام تا شام مشغول فعالیت‌اند و وارد شدن همسرانشان به عرصه فعالیت‌های اجتماعی در صورت نبود نهادهای اجتماعی‌ای که به آنان یاری برساند، سبب زمین‌گیر شدن تحرک رهبران می‌شود و دشواری حضور فعالانه زنان در برخی عرصه‌ها از همین امر ناشی می‌شود. چهارم اینکه حرکت‌های اسلامی، از بالا سرازیر می‌شوند. یعنی حرکت‌هایی سیاسی هستند و نه فرهنگی. یعنی این حرکت‌ها بازتابنده بعد فرهنگی بنیادین

نیستند. با این حال زنان باید برای کسب جایگاه‌هایی مترقیانه، تلاش و مبارزه کنند» (به نقل از مرادی، ۱۳۸۲: ۲۰).

از نظر ایشان، زن انسانی است توانا که فهم رشد، پیشرفت و نوآوری در اندیشه و کار را به هنگام فراهم آمدن شرایط واقعی برای شکوفا ساختن این در گردش زندگی در دست دارد. علامه فضل‌الله تنها تفاوت زن و مرد را تفاوت در وظیفه می‌داند نه تفاوت در ماهیت و این تفاوت در وظیفه هیچ ارتباطی به برتری میان مرد و زن ندارد. ایشان در مورد وضعیت زن معاصر نیز بیان می‌کند:

«حرکت اجتماعی زنان در عصر کنونی، آثار مثبت فراوانی از پی داشته است؛ زیرا با گشوده شدن درهای معرفت به روی زن، او توانسته است نوآوری‌های علمی فراوانی به جامعه بشری عرضه کند. زنی که درهای کار و فعالیت و تجربه و کسب آگاهی به رویش باز شده، توانسته است ثمرات ارزشمندی را برآورد. این ثمرات در سطح سیاسی و اجتماعی و فرهنگی قابل مشاهده است؛ اما در عین حال می‌توان گفت چنین جنبشی که رهاوردهای عظیمی برای زنان به دنبال داشته، همراه با بسیاری از اموری بوده که اخلاق و سیمای زن را تخریب کرده است. اگر در روزگاران گذشته، زن ابزاری برای شهوت‌رانی مرد بود در اوضاع کنونی، زن از این حالت دور نشده بلکه این مسأله شدت یافته است» (به نقل از مرادی، ۱۳۸۲: ۲۳).

اسلام از راه وادار نکردن زن به کار در منزل فرصتی برای ساختن جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند را برای او فراهم آورده است. او از دیدگاه اسلام به این کار مکلف است. زنان همچون مردان مکلف به امر به معروف و نهی از منکر که خود نشانه‌ای از نظارت عملی اجتماعی بر ضد انحراف در هر زمینه زندگی است و این نقشی است که گاهی تا سطح انقلاب بر ضد ستم و انحراف می‌رسد (فضل‌الله، ۱۳۸۳: ۷۹).

۶. نتیجه‌گیری

مقایسه رویکردهای آیت‌الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} و علامه سید محمدحسین فضل‌الله نسبت به مشارکت سیاسی زنان، نیازمند بررسی دیدگاه‌های فقهی، اجتماعی و سیاسی این دو عالم شیعه است. مهم‌ترین وجوه تشابه هر دو دیدگاه عبارتند از:

(الف) هر دو اندیشمند پایبند به احکام فقهی اسلام درباره زنان هستند و حقوق و تکالیف زنان را در چارچوب شریعت تعریف می‌کنند.

(ب) هر دو بر اهمیت نقش خانواده و مادری تاکید داشته و زن را به عنوان محور تربیت نسل می‌دانند.

(ج) هر دو با فمینیسم غربی مخالفند و آن را با ارزش‌های اسلامی ناسازگار می‌دانند. (د) هر دو حق تحصیل، کار و مشارکت اجتماعی زنان را در چارچوب شرع مجاز می‌دانند.

رویکردهای هر دو عالم در چارچوب فقه شیعه قرار دارد؛ اما با تفاوت‌هایی در تأکیدات و تفسیرهایی همراه است که در ابتدا این رویکردها در چند محور اصلی مقایسه می‌گردد:

۶-۱. مبانی فقهی و حقوقی مشارکت زنان

آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی: ایشان مشارکت سیاسی زنان را در چارچوب احکام اسلامی جایز و حتی ضروری می‌دانند، مشروط بر اینکه حریم‌های شرعی حفظ گردد. به عنوان مثال در نظام جمهوری اسلامی ایران، زنان حق رأی، نامزدی در مجلس و شوراهای اسلامی و تصدی برخی مناصب اجرایی را دارند؛ اما برخی مناصب مانند رهبری یا ریاست‌جمهوری (در تفسیر برخی فقها) برای زنان مجاز نیست.

ایشان همچنین بر نقش زنان در «جهاد تبیین» و مقاومت فرهنگی تأکید دارند و حضور آنان در عرصه‌های علمی و اجتماعی را تقویت می‌کنند.

علامه فضل‌الله: وی با نگاهی انعطاف‌پذیرتر، مشارکت زنان در تمام سطوح سیاسی از جمله رهبری و قضاوت را تحت شرایطی جایز می‌داند. او استدلال می‌کند که هیچ نص صریحی در قرآن یا سنت، زنان را از این مناصب محروم نکرده است به ویژه اینکه ایشان از حضور زنان در احزاب لبنان و حتی جنبش‌های مقاومت مانند حزب‌الله نیز حمایت می‌کرد.

۶-۲. نقش زنان در جامعه و خانواده

آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی: بر تعادل بین نقش خانوادگی و اجتماعی زنان تأکید دارند و ایشان معتقدند حضور سیاسی زنان نباید به تخریب کانون خانواده بیانجامد. ایشان زنان را به عنوان قوام جامعه معرفی می‌کنند که هم در تربیت نسل و هم در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی نقش کلیدی دارند.

علامه فضل‌الله: با حفظ احترام به نقش مادری و همسری، معتقد بود زنان می‌توانند همزمان در عرصه‌های عمومی فعال باشند. او حتی در تفسیر خود از آیات قرآن، برابری زن و مرد در بسیاری از حقوق اجتماعی و سیاسی را مطرح می‌کرد.

۳-۶. مشارکت در جنبش‌های اسلامی و مقاومت

آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی: از حضور زنان در جبهه مقاومت به عنوان یک ضرورت دفاعی و فرهنگی حمایت می‌کنند، اما معمولاً این مشارکت را در چارچوب‌های سنتی‌تر (مانند فعالیت‌های تبلیغی یا پشتیبانی) تعریف می‌شود.

علامه فضل‌الله: در لبنان، از حضور مستقیم زنان در مبارزات سیاسی و حتی نظامی (در مواردی مانند مقاومت علیه اسرائیل) دفاع می‌کرد. او معتقد بود زنان می‌توانند در خط مقدم مبارزه برای عدالت اجتماعی قرار گیرند.

۴-۶. رویکرد به حقوق سیاسی و اجتماعی

آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی: ایشان بر حفظ چارچوب‌های سنتی‌تر در برخی عرصه‌ها (مانند رهبری سیاسی برای زنان) تأکید دارند. در عین حال از فعالیت‌های فرهنگی، علمی و اجتماعی زنان در چارچوب ارزش‌های اسلامی حکایت می‌کنند.

ویکرد انعطاف‌پذیرتر و متحول‌تری در برخی مسائل زنان دارند. مثلاً معتقد بودند که زنان می‌توانند مرجع تقلید شوند یا در پست‌های بالای حکومتی مانند ریاست جمهوری فعالیت نمایند. دیدگاه ایشان در مورد حقوق زنان در خانواده (مانند حق طلاق یا شرط گدای در ازدواج) گاهی از سنت‌های رایج فقهی فراتر می‌رود.

وی بیشتر بر اجتهاد پویا تأکید داشت و معتقد بود فقه می‌بایست با نیازهای زمانه تطبیق داده شود. تفسیرهای وی از فقه، گاهی به سمت انعطاف بیشتر پیش می‌رود؛ مثلاً در مورد حق طلاق برای زنان یا مشارکت در ورزش‌های مختلط تحت شرایطی موضع‌گیری می‌نمود.

لذا در مجموع می‌توان گفت که هر دو اندیشمند در خصوص اهمیت نقش زنان در جامعه اسلامی و مشارکت سیاسی آنان اشتراکات فراوانی دارند. هر دو اندیشمند پایبند به احکام فقهی اسلام درباره زنان هستند و حقوق و تکالیف زنان را در چارچوب شریعت تعریف می‌کنند؛ اما تفاوت‌ها نشان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی بیشتر بر حفظ چارچوب‌های سنتی فقهی و تعادل بین خانواده و اجتماع پایبند می‌باشد و علامه فضل‌الله با نگاهی تحول‌گرایانه، تفسیرهای گسترده‌تری از مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف را ارائه می‌دهد که این تفاوت‌ها ناشی از بسترهای فرهنگی-سیاسی متفاوت (ایران در مقابل لبنان) و نیز برداشت‌های اجتهادی خاص هر دو اندیشمند می‌باشد.

بنابر این طبق بیانات آیت الله خامنه‌ای ^{مدظله العالی} می‌توان این گونه استنباط نمود که فهم رفتار سیاسی زن بدون توجه به تنظیم اجتماعی یک جامعه ممکن نیست و حرکت سیاسی زن در دیدگاه اسلامی نیز از حرکت اجتماعی او تفکیک پذیر نیست.

هم‌چنین در جامعه اسلامی می‌بایست زنان جامعه در ابتدا از خودآگاهی اجتماعی، شناخت نقش و مسئولیت خویش و دیگر شرایط لازم برخوردار گردند و در عین حال همراه با فرایند جامعه‌پذیری زنان، آموزش آگاهی‌های ضروری در حیطه مسائل سیاسی و اجتماعی، تقویت و استحکام هویت زنان، استفاده از تعالیم و باورهای دینی، زدودن باورهای منفی و غلط نسبت به زنان و مسئولیت اجتماعی آنان را در دستور کار قرار داد. تنها در این صورت است که می‌توان انتظار داشت که میزان مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان در جامعه افزایش یافته است.

منابع

- قرآن کریم
- بیانات رهبری، ۱۳۷۶/۱۱/۲۹
- بیانات در دیدار با زنان مسلمان ایران و ۹ کشور جهان، ۱۳۶۸/۱۱/۱۸
- بیانات رهبری، ۱۳۹۸/۸/۴
- بیانات در دیدار جمعی از پرستاران، ۱۳۷۳/۷/۲۰
- بیانات در دیدار جمعی از بانوان، ۱۳۷۹/۶/۳۰
- بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۷۶/۲/۱۷
- بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰
- بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۹/۲۵
- بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰
- بیانات در جمع زنان ارومیه، ۱۳۷۵/۶/۲۸
- بیانات در مصاحبه پیرامون جایگاه زن در جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۱۲/۴
- بیانات، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲
- بیانات در دیدار با مردم گنبد، ۱۳۷۴/۷/۲۷
- بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۸/۹/۲۲
- بیانات در دیدار جمعی از مداحان اهل بیت (ع)، ۱۳۸۴/۵/۵
- بیرو، آلن (۱۳۸۰). فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: کیهان
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴). انقلاب و بسیج سیاسی، تهران، دانشگاه تهران
- پیشگاهی‌فرد، زهرا و زهدی گهرپور، محمد (۱۳۸۹). «بررسی جایگاه و نقش زنان خاورمیانه در مشارکت سیاسی»، فصلنامه زن و جامع، سال ۱، ش ۱، صص ۲۵-۴۴
- حیدری، زهرا؛ کشاورز شکری، عباس؛ غفاری هاشجین، زاهد؛ مرشدی زاد، علی (۱۳۹۷). «موانع مشارکت نخبگان سیاسی زن در عرصه تصمیم‌گیری‌های سیاسی و مدیریتی مطالعه موردی زنان نماینده مجلس»، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، سال ۱۴، شماره ۱، صص ۶۳-۹۴
- خسروی، محمدعلی؛ دهشیار، حسین؛ ابطحی، صفی نازالسادات (۱۳۹۱). «چگونگی توانمندسازی زنان در عرصه تصمیم‌گیری سیاسی در ساختار تصمیم‌گیری ملی و بین‌المللی»، پژوهشنامه مطالعات روابط بین‌الملل، شماره ۲۰، صص: ۹۹-۱۳۲
- راش، مایکل (۱۳۸۱). جامعه و سیاست، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: سمت.
- شریفی، علی (۱۳۹۴). «مبانی قرآنی جواز مشارکت سیاسی زنان در انقلاب اسلامی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، انجمن علمی انقلاب اسلامی ایران، سال ۴، شماره ۱۴، صص ۸۷-۱۰۸
- شهرتی فر، محمد؛ بهلولی، نادر؛ رضضانی، مجتبی؛ عماری، حسین (۱۴۰۱). «ارائه مدل توسعه سیاسی مبتنی بر نقش و مشارکت زنان»، ماهنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال ۵، شماره ۱۲، صص ۱۷۰۳-۱۷۲۲

صفایی، رضا؛ پوستین چی، زهره؛ کشیشیان سیرکی، گارینه؛ نبوی، سید عبدالامیر (۱۴۰۱). «تبیین عوامل موثر بر مشارکت سیاسی زنان در ایران و چالش‌های پیش رو»، فصلنامه پژوهشی رهیافت انقلاب اسلامی، سال ۱۶، شماره ۶۱، صص ۶۳-۸۴

علی حسینی، علی؛ امام جمعه زاده، سید جواد؛ پوررنجبر، مهدیه (۱۳۹۳). «بررسی رابطه جامعه‌پذیری و مشارکت سیاسی زنان»، پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۵، شماره ۱، صص ۱۶۱-۱۸۵

عبدالله نسب، محمدرضا؛ کیخا، نجمه (۱۳۹۹). «تربیت سیاسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس فطرت، پژوهش‌های سیاست اسلامی»، سال ۸، شماره ۱۷، صص ۱۰۷-۱۳۰

فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۳۸۳). «دنیای زن گفت‌وگو با علامه سید محمدحسین فضل‌الله» تهران: ترجمه و چاپ دفتر پژوهش و نشر سهروردی

فضل‌الله، محمدحسین (۱۴۱۷ق). المرأة و السياسة، المسائل الحديثة، بیروت، العدد ۲

فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۴۲۳ق). المرأة فی العالم الإسلامی، بیروت: دارالماک

فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۴۲۵ق). الدور السیاسی للمرأة فی الإسلام، بیروت: دارالعبر

فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۴۲۸ق). فقه المرأة، بیروت: دارالمعارف

فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۴۲۲ق). المال والاقتصاد فی فقه الإسلامی، بیروت: دارالزهراء

مبینی مقدس، مجید؛ عبد ستمدی، نرگس؛ خان محمدی، کریم؛ هاشمیان، سید محمدحسین (۱۳۹۹).

«الگوی تحلیل فعالیت اجتماعی زنان در انقلاب اسلامی با تاکید بر دیدگاه آیت‌الله سیدعلی

خامنه‌ای»، دو فصلنامه علمی دانش سیاسی، سال ۱۶، شماره ۲، صص ۶۲۱-۶۴۸

مرادی، مجید (۱۳۸۲). «زن، واقعیت‌ها و پرسش‌ها (گفت‌وگو با آیت‌الله سید محمدحسین فضل‌الله)»، مجله پیام زن، شماره ۱۳۵

مرادی، مجید (۱۳۷۶). «برداشتی تازه از فقه حقوقی زن»، مجله پیام زن، شماره ۶۸

مجله حوزه (۱۳۹۱). «مسائل زنان در اجتهاد اسلامی معاصر در گفت‌وگو با آیت‌الله علامه سید محمدحسین

فضل‌الله»، دوره ۲۹، شماره ۱۶۳-۱۶۴، صص ۲۵-۴۴

مرادی، مجید (۱۳۷۸). «شخصیت اسلامی انسانی زن»، مجله پیام زن، شماره ۸۵

مقصودلو، منوچهر؛ طاهری، ابوالقاسم (۱۳۸۳). تاریخ اندیشه سیاسی غرب، تهران: انتشارات سنجش تکمیلی.

ملکی، یدالله (۱۳۹۶). «جایگاه مشارکت سیاسی اجتماعی مردم از منظر دینی با تکیه بر آیات قرآن و نهج

البلاغه»، فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی- کلامی، سال ۷، شماره ۲۶

نوابخش، مهرداد و فتحی، سروش، ۱۳۹۰، «درآمدی بر مفهوم شناسی و زمینه‌های مشارکت سیاسی زنان

با تاکید بر جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال ۳، شماره ۱۲، صص ۱۷-۴۴

یزدانی، عنایت‌الله (۱۳۷۵). «مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان؛ ضرورت‌ها و راهبردها»، مجله پیام زن،

شماره ۶۰

Research Article

A Comparative Study of the Approach of Ayatollah Khamenei and Allama Seyyed Mohammad Hossein Fazlollah to Women's Political Participation

Mansour Tabiei¹ and Tahereh Shokrizadeh²

Date of received: 2025/05/10

Date of Accept: 2025/06/10

Abstract

One of the prominent components of development in societies is the participation of people in the affairs of the country, and the active presence of the social strata is an important and vital matter to achieve development goals. In Islamic Iran, where the development process began after the imposed war, women in society, as half of the human resources of society, have tried to have a significant impact on the development of their societies in this direction. It is due to the understanding of the importance of this participation that Islamic countries also want to remove obstacles to women's participation and are trying to prepare the ground for the acquisition of the other half of the human capital of their society in order to achieve growth and prosperity. It should be acknowledged that women's participation does not only mean participating in elections and attending rallies, but also their fundamental and essential role in all democratic institutions of society. Therefore, this requires addressing the views of scholars and political thinkers on women's political participation and comparing various ideas, leading to assistance in increasing these participations. The present study was conducted using the library method and data analysis in the form of a questionnaire. The aim of this research is to examine and apply the approach of Ayatollah Khamenei and Allama Seyyed Mohammad Hossein Fazlollah regarding women's political participation.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Allama Fazlollah, political participation, women.

Citation (APA 6th ed. / APSA)

Tabiei, Mansour; Shokrizadeh, Tahereh(Spring 2025). "A Comparative Study of the Approach of Ayatollah Khamenei and Allama Seyyed Mohammad Hossein Fazlollah to Women's Political Participation". Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media. Vol. 8, Num. 1, S.No. 29, pp. 127 - 152.

¹. Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: mtabiee@rose.shorazu.ac.ir

². PhD student in Political Sociology, Faculty of Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: tashokrizade@gmail.com

References

Holy Quran

- Abdullah Nasab, Mohammad Reza; Kaykha, Najmeh (2014). "Political Education in the Thought of Ayatollah Khamenei Based on Nature, Research on Islamic Politics", Year 8, Issue 17: pp. 107-130.(in Persian)
- Ali Hosseini, Ali; Imam Jumezadeh, Seyyed Javad; Pourranjabr, Mahdiah (2014). "Investigating the relationship between social acceptance and women's political participation", Women's Research Journal, Institute for Humanities and Cultural Studies, Year 5, Issue 1, pp. 161-185.(in Persian)
- Bashirieh, Hossein (2005). Political Revolution and Mobilization, Tehran, University of Tehran.(in Persian)
- Berow, Alan (2005). Dictionary of Social Sciences, translated by Baqer Sarukhani, Tehran: Kayhan
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Hussein (1422 AH). Money and Economy in Islamic Jurisprudence, Beirut: Dar al-Zahra
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Hussein (1423 AH). Women in the Islamic World, Beirut: Dar al-Malak
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Hussein (1425 AH). Women's Political Role in Islam, Beirut: Dar al-Abir
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Hussein (1428 AH). Women's Jurisprudence, Beirut: Dar al-Ma'arif
- Fazllah, Mohammad Hossein (1417 AH). Women and Politics, Modern Issues, Beirut, Issue 2
- Fazllah, Seyyed Mohammad Hossein (2004). The World of Women "A Conversation with Allama Seyyed Mohammad Hossein Fazllah" Tehran: Translation and Printing of the Sohrawardi Research and Publishing Office.(in Persian)
- Hawza Magazine (2008). "Women's Issues in Contemporary Islamic Ijtihad in Dialogue with Ayatollah Allama Seyyed Mohammad Hossein Fazlallah", Volume 29, No. 163-164, pp. 25-44.(in Persian)
- Heidari, Zahra; Keshavarz Shokri, Abbas; Ghafari Hashjin, Zahed; Morshedizad, Ali (2018). "Obstacles to the Participation of Female Political Elites in Political and Management Decision-Making: A Case Study of Women Members of Parliament", Political Science Research Journal, Year 14, No. 1, pp. 63-94.(in Persian)
- Khosravi, Mohammad Ali; Dehshyar, Hossein; Abtahi, Safi Naz-Sadat (2012). "How to Empower Women in Political Decision-Making in the National and International Decision-Making Structure", Journal of International Relations Studies, No. 20, pp. 99-132.(in Persian)
- Leadership's statement, 11/29/1976.(in Persian)
- Leadership's statement, 8/4/1998.(in Persian)
- Maleki, Yadollah (2007). "The Position of People's Political and Social Participation from a Religious Perspective Based on the Verses of the Quran and Nahjul-Balagha", Quarterly Scientific-Research Journal of Doctrinal-Theological Research, Year 7, Issue 26.(in Persian)

- Maqsoodlu, Manouchehr; Taheri, Abolghasem (2004). *History of Western Political Thought*, Tehran: Sanjesh Tolmi Publications.(in Persian)
- Moradi, Majid (1997). "A New Perspective on Women's Legal Jurisprudence", *Payam-e-Zan Magazine*, No. 68.(in Persian)
- Moradi, Majid (1999). "The Islamic Human Character of Women", *Payam-e-Zan Magazine*, No. 85.(in Persian)
- Moradi, Majid (2003). "Woman, Facts and Questions (Dialogue with Ayatollah Seyyed Mohammad Hossein Fazlallah)", *Payam-e-Zan Magazine*, No. 135.(in Persian)
- Mubini Moqaddas, Majid; Abd Sarmadi, Narges; Khan Mohammadi, Karim; Hashemian, Sayyid Muhammad Hussein (2010). "A Model for Analyzing Women's Social Activity in the Islamic Revolution with Emphasis on the Viewpoint of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei", *Two Quarterly Scientific Journals of Political Science*, Year 16, Issue 2, pp. 621-648.(in Persian)
- Navabakhsh, Mehrdad and Fathi, Soroush, 2011, "An Introduction to the Conceptology and Contexts of Women's Political Participation with Emphasis on the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Journal of Political Studies*, Year 3, Issue 12, pp. 17-44.(in Persian)
- Pishgahifard, Zahra and Zohedi Goharpour, Mohammad (2009). "Investigating the Status and Role of Middle Eastern Women in Political Participation", *Women and Comprehensive Quarterly*, Year 1, No. 1, pp. 25-44.(in Persian)
- Rush, Michael (2012). *Society and Politics*, translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Samt.
- Safaei, Reza; Postinchi, Zohreh; Keshishian Sirki, Garineh; Nabavi, Seyyed Abdul Amir (1401). "Explanation of the factors affecting women's political participation in Iran and the challenges ahead", *Research Quarterly of the Islamic Revolution Approach*, Year 16, Issue 61, pp. 63-84.(in Persian)
- Shahratifar, Mohammad; Bahlouli, Nader; Ramezani, Mojtaba; Amari, Hossein (2014). "Presenting a Model of Political Development Based on the Role and Participation of Women", *Scientific Monthly Journal of Iranian Political Sociology*, Vol. 5, No. 12, pp. 1703-1722.(in Persian)
- Sharifi, Ali (2015). "Quranic Basis for Permitting Women's Political Participation in the Islamic Revolution of Iran", *Quarterly Journal of Islamic Revolution Research*, Scientific Association of the Islamic Revolution of Iran, Vol. 4, No. 14, pp. 87-108.(in Persian)
- Statement at a meeting of a group of Ahl al-Bayt (AS) eulogizers, 5/5/1384.(in Persian)
- Statement in a meeting with a group of families of martyrs, 2/17/1396.(in Persian)
- Statement in a meeting with a group of nurses, 7/20/1393.(in Persian)
- Statement in a meeting with a group of women, 6/30/1399.(in Persian)
- Statement in a meeting with a group of women, 9/25/1391.(in Persian)
- Statement in a meeting with different segments of the people, 9/22/1368.(in Persian)

Statement in a meeting with Muslim women of Iran and 9 countries of the world, 11/18/1939.(in Persian)

Statement in a meeting with the people of Gonbad, 7/27/1934.(in Persian)

Statement in a meeting with Urmia Women's Association, 6/28/1935.(in Persian)

Statement in an interview regarding the status of women in the Islamic Republic, 12/4/1933.(in Persian)

Statement in the Khuzestan Women's Association, 12/20/1935.(in Persian)

Statement in the Khuzestan Women's Association, 12/20/1935.(in Persian)

Statement, 11/22/1937.(in Persian)

Yazdani, Enayatollah (2016). "Women's Political and Social Participation; Necessities and Strategies", Payam-e-Zan Magazine, Issue 60.(in Persian)

